

УДК 347.921

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗВІДКИ

Юрій РЯБЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Національного університету державної податкової служби України

SUMMARY

The article is devoted to general review and systematization of existing research relative to civil process participants procedural status. This is made for: a) improvement of general theoretical positions about mentioned status; b) justification of respective changes to current civil procedural law. Mentioned developments overview with taking into account: Ukrainian civil procedural legislation formation periodization which is defined in legal literature; socio-political changes that have occurred in connection with Soviet Union dissolution; relevant studies thematic focus; existing scientific developments in modern civil procedure doctrine relative to «procedural status» definition. This approach allowed: 1) to systematize relevant research on criteria such as: historical period; subject; importance for further work direction; 2) to describe basis for modern civil procedure doctrine formation on subject and its current state; 3) to identify civil process participants procedural status questions which are priority for further research.

Key words: procedural status, civil process participants, rights, duties, legitimate interests, legal personality.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена загальному огляду та систематизації існуючих наукових напрацювань щодо процесуального статусу учасників цивільного процесу з метою подальшого: а) вдосконалення загальних теоретичних положень щодо цього статусу; б) обґрунтування відповідних змін до чинного цивільного процесуального законодавства. Огляд вказаних напрацювань проводиться з урахуванням: визначеної в юридичній літературі періодизації формування цивільного процесуального законодавства України; суспільно-політичних змін, що відбулись у зв'язку із припиненням існування СРСР; тематичної спрямованості відповідних досліджень; існуючих у сучасній доктрині цивільного процесу наукових напрацювань щодо визначення поняття «процесуальний статус». Такий підхід дозволив: 1) систематизувати відповідні наукові дослідження за такими критеріями, як: історичний період проведення; предмет; значення відповідних досліджень для спрямування подальших робіт; 2) охарактеризувати основу формування сучасної доктрини цивільного процесу щодо досліджуваного питання та її сучасний стан; 3) визначити актуальні для подальшого дослідження питання процесуального статусу учасників цивільного процесу.

Ключові слова: процесуальний статус, учасники цивільного процесу, права, обов'язки, законні інтереси, правосуб'єктність.

Постановка проблеми. Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства, практика його застосування свідчить про існування значної кількості прогалин та колізій у нормативному регламентуванні питань учасників цивільного процесу. Так, викладачами кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка у 2012 р. розроблена навчальна робоча програма спецкурсу «Актуальні проблеми цивільного процесу України», причому одна з тем безпосередньо присвячена актуальним питанням теорії і практики щодо суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин [1]. Програмні документи щодо опрацювання проблем цивільного процесу за участі студентів у рамках освітнього процесу затверджуються також у деяких інших ВНЗ.

Актуальність теми. Огляд літератури щодо проблемних питань учасників цивільного процесу дає підстави стверджувати, що, наприклад, стосовно представника мають місце прогалини правового регулювання щодо: участі у справі кількох представників, закріплення власне визначення представництва в Цивільному процесуальному кодексі України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [2], суб'єктів права на участь у справі через представника, участі представника в окремих видах провадження у суді першої інстанції тощо [3, с. 348; 4; 5]. Разом із тим безпосередній аналіз цивільного процесуального законодавства з урахуванням матеріалів судової практики, а також відповідних наукових напрацювань дає підстави говорити про існування більш системних проблем у правовому регулюванні питань учасників цивільного процесу,

що стосуються: адекватності найменувань певних груп учасників їх правовій природі (§§ 1, 2 гл. 4 ЦПК України); відповідності нормативно закріпленого обсягу поняття «особи, які беруть участь у справі» (ст. 26 ЦПК України) реальному обсягу такого поняття; введення до цивільного процесу принципово нових його суб'єктів, що пов'язано із закріпленням у законодавстві принципово нової для цивільного процесу категорії – групові позови [6, с. 304] тощо. Вказані та інші проблемні питання, що виникають під час застосування норм цивільного процесуального права, свідчать про необхідність оновлення наукових поглядів щодо визначення учасників цивільного процесу, вдосконалення загальних положень щодо них. Разом із тим, це завдання неможливо виконати без огляду вже існуючих наукових досліджень на цю тематику.

Останнім часом дослідження загальних положень щодо учасників цивільного процесу майже не зустрічаються. Основна частина наукових досліджень розглядає вказані питання лише в рамках конкретної проблематики (М.М. Ясинок, О.Б. Єрошенко, О.А. Тимошенко, Н.О. Чучкова та ін.) [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. Винятком із вказаного можна вважати лише окремі дослідження, наприклад, щодо обов'язків учасників цивільного процесу, цивільної процесуальної відповідальності [14; 15; 16]. Окремо слід відмітити монографію С.С. Бичкової «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» (2011 р.) [17]. Втім, предмет цього дослідження обмежено лише одним із видів проваджень у цивільному процесі.

Метою статті є загальний огляд та систематизація існуючих наукових напрацювань щодо проблематики учасників цивільного процесу для подальшого: а) вдосконалення загальних теоретичних положень щодо вказаних учасників; б) обґрунтування відповідних змін до чинного цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наведений вище огляд останніх досліджень щодо учасників цивільного процесу не повною мірою відображає існуючий стан наукової доктрини, адже таке відображення не є можливим без урахування первинних досліджень, на які спираються наведені вище та інші останні роботи у сфері цивільного процесу. Так, наприклад, природною уявляється ситуація, за якої основний обсяг дисертаційних досліджень, присвячених вказаним вище загальним положенням щодо цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу (обов'язки та відповідальність), припадає на період після 2010 р., а до цього моменту основна частка досліджень була присвячена проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників: суду (О.В. Колісник, Н.Г. Яценко), сторін (О.В. Гетманцев, І.О. Журба), треті особи (Д. Сібільов, О.В. Бобровник), представника (С.А. Чванкін, Г.З. Лазько, І.А. Павлуник, Д.В. Іванчулинець), спеціаліста (Д.Г. Глушкова). Адже належне дослідження елементів процесуального статусу учасників цивільного процесу не є можливим без узагальнення вже існуючих наукових здобутків щодо конкретних його учасників. Вказане актуалізує доцільність короткого історичного екскурсу щодо розвитку доктринальних положень відносно учасників цивільного процесу. Разом із тим слід констатувати наявність тісного зв'язку цього інституту із практично всіма іншими основоположними інститутами цивільного процесу: цивільна юрисдикція, докази, процесуальні строки, відповідні види проваджень тощо. Тому безумовно врахуванню підлягають також дослідження в контексті розвитку цивільного процесуального законодавства в цілому, його визначних засад та принципів, оскільки вказане безпосередньо впливає також і на процесуальний статус учасників цивільного процесу.

О.В. Гетманцев виділяє такі етапи формування й розвитку цивільного процесуального законодавства в Україні: 1) зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX початок XIV ст.); 2) цивільні процесуальні норми, які діяли на території України у кінці XIV – першій половині XVII ст.; 3) цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. – першій половині XX ст.; 4) цивільне процесуальне законодавство України після 1917 року до 1991 року; 5) цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991р.) до теперішнього часу [18, с. 86]. В юридичній літературі вказується на кардинальний характер змін, що відбулися з часів незалежності України, що безпосередньо стосуються також і учасників цивільного процесу: виключення функції захисту правопорядку, запровадження одноособового розгляду справ, введення додаткових підстав перегляду судових рішень, перехід від слідчих до змагальних засад процесу, вдосконалення порядку повідомлення учасників процесу тощо [19, с. 152]. Вказані зміни дійсно носять принциповий характер, а тому природним є виникнення значної кількості дисертаційних досліджень, присвячених цивільному процесуальному статусу окремих учасників цивільного процесу, попри значну розробленість цієї теми в радянській процесуальній літературі. Про якісне оновлення доктрини цивільного процесу можна говорити, виходячи не тільки зі вказаного, але й з випуску та постійного перевидання значної кількості підручників, які враховують відповідні законодавчі зміни. Слід констатувати також наявність

значної кількості монографічних досліджень, в яких оцінюються зміни, що відбулися в цивільному процесі: «Проблеми науки гражданского процессуального права» (2002) [20], «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» (2008) [21], «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні» (2011) [9] тощо. Тому, попри принципове значення робіт радянських науковців, зокрема таких, як С.Н. Абрамов, Т.С. Абова, В.М. Аргунов, О.Т. Боннер, М.А. Гурвіч, А.О. Добровольський, П.Ф. Єлісейкін, І.М. Зайцев, А.Ф. Клейнман, В.К. Пучинський, М.К. Треушніков та інші, слід констатувати, що з моменту проголошення незалежності України відбувається формування якісно нового цивільного судочинства. Таким чином, при подальших дослідженнях проблем учасників цивільного процесу слід виходити, в першу чергу, з робіт, які були видані після набуття Україною незалежності. До таких робіт слід віднести, передусім, наведені вище та інші дисертаційні та монографічні дослідження, а також публікації у періодичних виданнях, присвячені питанням участі в цивільному процесі фізичних та юридичних осіб, в яких проводиться загальна оцінка стану розвитку чинного законодавства, виробляються як загальні теоретичні положення щодо процесуального статусу учасників цивільного судочинства, так і положення щодо статусу окремих учасників.

Причини вказаних глобальних змін у характері цивільного процесу традиційно пов'язуються із суспільними змінами: переводом економіки на ринкові засади, політичними, культурними та іншими змінами в суспільстві. Серед наслідків указаних змін слід окремо виділити взятий урядом України курс на гармонізацію законодавства України із законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС). У цьому зв'язку привертає до себе увагу дослідження, проведене В.В. Бонтлаб. Учений пов'язує становлення сучасної моделі цивільного судочинства із правом на судовий захист, як одним із визначальних конституційних прав людини. У зв'язку з цим він підкреслює, що відповідні норми не тільки Конституції України, але й міжнародних договорів України, становлять правовий базис побудови вказаної моделі. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950р. [22; 23] визначається вченим, як джерело закріплення якісних міжнародних стандартів цивільного судочинства [24, с. 72]. За таких умов імплементація досвіду правового регулювання цивільного судочинства країн ЄС логічно розглядається, як один із важливих напрямків удосконалення цивільного процесуального законодавства [24, с. 73]. Вчений наводить також позицію В.В. Комарова щодо створення Судом ЄС концепції, відповідно до якої норми національного процесуального права не можуть ускладнювати застосування загального (інтеграційного) права [24, с. 75]. З цього випливає висновок, що попри базове значення доктрини радянського цивільного процесу, на формування якісно нової національної доктрини справили вплив не тільки чинники, пов'язані із внутрішньодержавними суспільними змінами, але й усталені міжнародні стандарти здійснення правосуддя.

Наведене дає підстави провести поділ існуючих наукових досліджень залежно від історичного періоду їх проведення: дослідження радянського періоду та дослідження періоду існування незалежної України. Так, серед радянських учених, які справили значний вплив на формування сучасної доктрини цивільного процесу і, зокрема, інституту його учасників, можна, окрім наведених вище, додатково вказати таких: Д.П. Ватман, М.А. Вікут, В.О. Єлізаров, Л.Ф. Лісницька, К.С. Юдельсон.

Разом із тим, на вказаному систематизація розглянутих наукових досліджень не завершується. Наступним

критерієм, який представляє інтерес, є їх предмет. З цієї позиції як у радянській, так і в сучасній доктрині можна визначити роботи, присвячені: а) загальним питанням процесуального статусу учасників цивільного процесу, наприклад, правосуб'єктності, законним інтересам. Так, серед радянських учених слід відмітити роботи Р.Е. Лукасян, М.А. Гурвіча, Д.М. Чечота, О.Ф. Козлова. Водночас, слід зауважити, що роботи, безпосередньо присвячені вказаним питанням, зустрічаються нечасто. В основному вони розглядаються в рамках досліджень інших напрямків [25]. Серед досліджень, виконаних за часів незалежної України, окрім зазначених в огляді останніх досліджень, слід відмітити також дослідження К.В. Гусарова, присвячене питанням цивільної процесуальної правосуб'єктності [26]; б) питанням окремих учасників цивільного процесу (серед радянських досліджень слід відмітити роботи Д.П. Ватмана та В.О. Єлізарова «Адвокат в гражданском процессе» (1969) [27], М.А. Вікут «Стороны – основные лица искового производства» (1968) [28] тощо); в) іншим інститутам цивільного процесу, але розгляд яких безпосереднім чином зачіпає також питання його учасників. Так, наприклад, широку увагу в радянській літературі отримав інститут доказування (М.А. Гурвіч, О.С. Козлов, Т.О. Лілуашвілі, М.К. Треушніков, М.И. Штефан, О.Т. Боннер та інші). Серед сучасних робіт, як приклади, можна навести дослідження щодо таких інститутів, як: окреме провадження [29], наказне провадження [8], підготовка цивільних справ до судового розгляду, як стадії цивільного процесу [30] тощо.

Третім критерієм, який найбільш повним чином визначає би специфіку наукової розвідки щодо учасників цивільного процесу, слід назвати значення відповідних досліджень для спрямування подальших робіт. Із позиції цього критерію слід визначити базові та прикладні дослідження.

Базовими слід вважати дослідження, які безпосередньо присвячені питанням учасників цивільного судочинства, безвідносно до специфіки їх процесуального статусу щодо конкретних інститутів цивільного процесу (процесуальні дії, стадії, провадження тощо), а також розгляду окремих категорій справ. Такі дослідження присвячені або загальним положенням щодо учасників цивільного процесу, або проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників (К.В. Гусаров, І.М. Лукіна, Я.Я. Мельник, О.В. Колісник, О.В. Бобровник, Г.З. Лазько, Д.Г. Глушкова та ін).

Прикладними можна вважати дослідження, які хоча й присвячені питанням учасників цивільного процесу, але в рамках певних його інститутів. Як свідчить проведений аналіз, ці види можна виокремити як у доктрині радянського цивільного процесу, так і у сучасній доктрині. Загалом можна стверджувати, що прикладних досліджень щодо учасників цивільного процесу як за радянських часів, так і за часів незалежної України відносно небагато. В основному специфіка відповідних осіб в окремих інститутах цивільного процесу розглядається в рамках досліджень, що присвячені безпосередньо цим інститутам, і предметом таких досліджень визначені, в першу чергу, саме питання відповідних інститутів цивільного процесу, а не учасників. Окремим випадком прикладних досліджень можна вважати також розгляд питань учасників цивільного процесу в аспекті дослідження загальних питань цивільного судочинства. Прикладами таких робіт можна навести: монографію «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні», видану у 2011 р. Науково-дослідним інститутом приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України [9], спільну монографію О.М. Моїсеєва та Ф.А. Моїсеєвої «Взаємодія учасників судового провадження» (2013 р.) [31], дисертаційне дослідження М.П. Курило

«Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики» (2014 р.) [32].

Аналіз указаних груп досліджень за кількісними показниками дозволяє стверджувати, що серед базових досліджень основну частину складають ті, що присвячені питанням участі в цивільному судочинстві окремих учасників. Окремо слід відмітити, що останніми роками (2012–2015 р.р.) захищено дисертаційні дослідження, присвячені окремим учасникам цивільного процесу: суд, сторони, законний представник, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи інтереси інших осіб (І.П. Тимошевська, Д.В. Іванчулинець, Н.Г. Яценко, Ю.С. Дацко, О.Р. Севрук, І.О. Журба та ін.). Серед прикладних досліджень найбільш численною слід визначити групу робіт, присвячених питанням окремих інститутів цивільного процесу, а також особливостям розгляду окремих категорій цивільних справ.

С.С. Бичкова слушно зазначає про існування, окрім власне структурних елементів цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження (права, обов'язки, законні інтереси), також інших категорій, безпосередньо пов'язаних із вказаним статусом. Такими категоріями вчена називає правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність, свободи [17, с. 40]. І хоча позиція щодо законного інтересу, як елемента вказаного статусу, поки що не знайшла широкої підтримки в наукових роботах, але слід погодитись із позицією дослідниці, що законні інтереси, фактично, визначають напрям реалізації прав та виконання обов'язків [17, с. 36]. Тому, залишаючи вирішення питання про визнання законного інтересу елементом вказаного статусу на окреме дослідження, слід вказати, що характеристика цивільного процесуального статусу будь-якого учасника цивільного процесу не може бути повною без урахування його законного інтересу. Водночас, слід констатувати, що питання законних інтересів учасників цивільного процесу, так само як їх права, свободи, юридичні гарантії ще не були самостійним предметом дисертаційних або монографічних досліджень.

Питання цивільної процесуальної відповідальності безпосередньо пов'язане із підставами такої відповідальності, що актуалізує таку особливу категорію, як зловживання процесуальними правами. Попри значний інтерес до цієї категорії у юридичних публікаціях, а також у рамках тематики окремих дисертаційних досліджень слід констатувати відсутність на сьогоднішній день комплексних досліджень у рамках спеціальності 12.00.03, які були б безпосередньо присвячені цьому правовому явищу. У цьому аспекті слід відмітити дисертаційне дослідження О.О. Перекрестної «Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві» (2014 р.) [33]. Отже, попри, в цілому, значну увагу в юридичній літературі до питань учасників цивільного процесу слід констатувати, що окремі правові категорії, пов'язані з їх процесуальним статусом зберігають свою актуальність для наукових досліджень.

Аналізуючи дані щодо затверджених тем дисертаційних досліджень у 2010–2014 рр. відповідно до Переліків тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права за відповідні роки, що видаються Національною академією правових наук України можна зробити висновок, що подібна тенденція зберігається і на майбутнє.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

а) основою для формування сучасної доктрини цивільного судочинства стала радянська правова доктрина. Разом із тим ключовими чинниками побудови якісно нової національної системи цивільного процесу слід вважати

глобальні внутрішньодержавні суспільні перетворення, а як наслідок цього – взяття курсу на гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС;

б) за останні роки дослідженню загальних питань процесуального статусу учасників цивільного процесу безпосередньо присвячені лише окремі наукові дослідження, що стосуються правосуб'єктності, обов'язків вказаних учасників та їх цивільної процесуальної відповідальності;

в) переважну частину досліджень щодо учасників цивільного процесу складають роботи, безпосередньо присвячені процесуальному статусу окремих категорій його учасників: суд, сторони, треті особи тощо;

г) актуальними для подальших досліджень залишаються такі безпосередньо пов'язані із цивільним процесуальним статусом учасників цивільного процесу категорії, як права, законні інтереси учасників цивільного процесу, їх юридичні гарантії, процесуальна правосуб'єктність. Крім того, залишається інтерес щодо проблематики зловживання учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами.

Список використаної літератури:

- Захарова О.С. Актуальні проблеми цивільного процесу України: навчальна робоча програма спецкурсу. – [Електронний ресурс] / О.С. Захарова, Н.О.Кіреєва – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – 73 с. – Режим доступу до док.: http://law.univ.kiev.ua/biblioteka/28-literatura-kafedry-pravosuddia/navchalno-metodychna-literatura/5783-kafedra-pravosuddja-2012-aktualni-problemy-civilnogo-procesu?lang=uk_UA.UTF-8,%20uk_UA,%20uk_UA.KOI8-R,%20uk_UA.CP1251,%20uk_UA.CP866,%20uk_UA.ISO8859-5,%20ukrainian. – Назва з екрану.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004р. № 1618-IV: за станом на 16 лип. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088 (із змінами).
- Курс цивільного процесу: підруч. / [В.В. Комаров [та ін]; ред. В.В. Комаров. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
- Ткаченко А.Л. Правова природа представництва в цивільному судочинстві / А.Л. Ткаченко, Д.О. Волошина, О.Л. Ліманська, В.С. Яровий // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2014. – № 3Sm // Веб-сайт «Междисциплинарные исследования в науке и образовании: электронный научный журнал» – Режим доступу до док.: <http://mino.esrae.ru/167-1390>. – Назва з екрану.
- Татулич І.Ю. Інститут представництва у справах окремого провадження / І.Ю. Татулич // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 4 (10). – С. 241–246.
- Романюк Я. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України / Я.М. Романюк, І.В. Бейцун // Право України. – 2012. – № 8. – С. 288–305.
- Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): моногр. / М.М. Ясинок; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Суми: СНАУ, 2011. – 380 с.
- Єрошенко О.Б. Правове регулювання наказного провадження за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.Б. Єрошенко; Міжнар. гуманіт. ун-т. – О., 2013. – 20 с.
- Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні: моногр. / [О.Д. Крупчан [та ін.]; ред.: О.Д. Крупчан. – К.: НДІ приват. права і підприємництва, 2011. – 179 с.
- Позовне провадження: моногр. / [В.В. Комаров [та ін.]; ред.: В.В. Комаров. – Х.: Право, 2011. – 551 с.
- Тимошенко О.А. Касаційне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.А. Тимошенко; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2012. – 20 с.

12. Уніфікація та диференціація загальних положень цивільного процесуального законодавства України: моногр. / [І.Е. Берестова [та ін.]; ред. В.І. Бобрик; НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака, Нац. акад. прав. наук України. – Київ: НДІ приват. права і підприємництва, 2013. – 191 с.

13. Чучкова Н.О. Участь іноземних осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н.О. Чучкова; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 20 с.

14. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Я.Я. Мельник; Нац. акад. прав. наук України, Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва. – К., 2013. – 20 с.

15. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І.М. Лукіна; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 20 с.

16. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: проблема галузевої класифікації: моногр. / І.М. Лукіна, В.А. Кройтор. – Донецьк: НОУЛІДЖ. Донец. від-ня, 2013. – 482 с.

17. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. / С.С. Бичкова – К.: Атіка, 2011. – 420 с.

18. Гетманцев О.В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації / О.В. Гетманцев // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Випуск 644 // Правознавство. – С. 82–87.

19. Короєд С.О. Оцінка стану реформування цивільного процесуального законодавства України та його вплив на ефективність цивільного судочинства. – [Електронний ресурс] / С.О. Короєд // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 150–153. – Режим доступу до док.: http://www.pap.in.ua/2_2013/Koroied.pdf. – Назва з екрану.

20. Проблеми науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров [и др.]; ред. В.В. Комаров. – Х.: Право, 2002. – 440 с.

21. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / В.В. Комаров [та ін.]; ред.: В.В. Комаров. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 925 с.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005: за станом на 27 трав. 2009 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 (16.04.98) (із змінами).

23. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР: за станом на 09 лют. 2006 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – Число 29. – 10 с. (із змінами).

24. Бонтлаб В.В. Тенденції гармонізації цивільного процесуального законодавства України та ЄС: науково-правовий аспект / В.В. Бонтлаб // Судова апеляція. – 2015. – № 1 (38). – С. 71–76.

25. Жушман М.В. Эволюция гражданской процессуальной правосубъектности как предпосылки права на обращение в суд. – [Електронний ресурс] / М.В. Жушман // Проблемы законности. – 2011. – № 117. – Режим доступу до док.: <http://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-grazhdanskoy-protsessualnoy-pravosubektnosti-kak-predposylki-prava-na-obraschenie-v-sud>. – Назва з екрану.

26. Гусаров К.В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / К.В. Гусаров – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – 19 с.

27. Ватман Д.П. Адвокат в гражданском процессе / Д.П. Ватман, В.А. Елизаров; ред. И.И. Склярского. – М.: Юрид. лит., 1969. – 200 с.

28. Основные научные труды М.А. Викут. – [Электронный ресурс] // Веб-сайт «Юридическая Россия: федеральный правовой портал». – Режим доступа до док.: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1118307>. – Назва з екрану.

29. Комаров В.В. Окреме провадження: моногр. / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; ред.: В.В. Комаров. – Х.: Право, 2011. – 310 с.

30. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н.Л. Бондаренко-Зелінська; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

31. Моїсєєв О.М. Взаємодія учасників судового провадження [Текст] : монографія / О.М. Моїсєєв, Ф.А. Моїсєєва. – Донецьк: Ноулідж, Донець, від-ня, 2013. – 128 с.

32. Курило М.П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / М.П. Курило; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2014. – 35 с.

33. Перекрестная О.О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О.О. Перекрестная; Ін-т екон.-прав. дослідж. НАН України. – К., 2014. – 20 с.

